

Beata Taradejna

Centrum Edukacyjne

Centralny Instytut Ochrony Pracy

Wartości cenione przez nauczycieli a ich znaczenie w pracy pedagogicznej

Wstęp

Funkcjonowanie szkoły, jej ogólne wizje programowe i cele edukacji w przeważającym stopniu zależą od uwarunkowań systemowych. Jednak codzienna działalność edukacyjna jest kreowana przede wszystkim przez podmioty życia szkoły: nauczycieli i uczniów. Jeżeli przyjmiemy, że nauczyciele są głównymi inicjatorami szkolnych interakcji i efektów edukacyjnych, wówczas wiedza o wartościach, jakimi kierują się w pracy pedagogicznej staje się czymś ważnym. Wartości cenione przez nauczycieli będą kształtować ich nastawienia i relacje z drugim człowiekiem. Powinny być zatem rozpatrywane w szerszym, społecznym kontekście. W prezentowanych analizach przyjęto założenie, że nauczyciele mogą różnić się uznawanymi wartościami w zależności od długości stażu zawodowego. Jednocześnie analiza hierarchii wartości badanych pozwoli na uchwycenie tego, co w ich przekonaniu jest ważne, co staje się źródłem ich oczekiwań i motywacji, jakie wartości są obecne w ich pracy pedagogicznej.

Problematyka wartości w wybranych teoriach

Problematyka wartości pojawia się już w starożytnych rozważaniach filozoficznych. Pojęcie wartość było także rozumiane jako

cnota, powinność, prawda czy piękno.¹ Jedną z najczęściej dyskutowanych kwestii wśród filozofów jest ontologiczny status wartości, sposoby ich poznawania, klasyfikowania i hierarchizowania. Według jednych koncepcji wartości występują niezależnie od sposobu wartościowania ich istnienia przez jednostki i społeczeństwa. W innym ujęciu wartości mają charakter subiektywny. Pojmowane są czasem jako wytwór ludzkiego umysłu. Są odzwierciedleniem świadomości człowieka.² W socjologicznej definicji Jana Szczepańskiego wartość określa się jako „(...) dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wyimaginowany, w stosunku, do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus.”³ Podobnie w innym ujęciu, wartości rozumiane są jako przedmioty, zjawiska czy idee, w których istocie zawiera się atrybut wartości. Nie zależą one od subiektywnych ocen ludzi. Są to wartości uniwersalne i ponadczasowe. Obowiązują ludzi różnych epok i grup społecznych, chociaż nie zawsze są przez nich rozpoznawane. Wartości mogą być także rozpatrywane jako kryteria wyborów i decyzji. Zjawiska, idee i przedmioty są wartościami wtedy, gdy są uznawane za ważne przez jednostkę czy grupę. Wartości mają tu charakter relatywny. Mówimy wówczas o wartościach czyichś. W tym sensie wartości przejawiają się w ludzkich postawach czy w procesach motywacyjnych.⁴

Na gruncie psychologii humanistycznej i poznawczej wartościowanie jest rozumiane szeroko, jako przeżywanie wartości. Składają się na nie procesy i zachowania poznawcze, emocjonalno-uczuciowe i wolitywne. Psychologowie humanistyczni traktują człowieka, jako

¹ P. Oleś, *Wartościowanie a osobowość*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1989, s. 8.

² A. Szczepańska, *Fenomenologiczna teoria wartości* w: M. Scheller, R. Ingarden, N. Hartman. W: P. Dybła, P. Kaczorowski (red. nauk.) *Fenomenologia i hermeneutyka*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991, s. 61.

³ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972, s. 97.

⁴ H. Świda, *Pojęcie wartości i jej znaczenie dla funkcjonowania osobowości*. W: H. Świda (red.) *Młodość a wartości*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979, s. 14.

wolny i odpowiedzialny podmiot, zdolny do indywidualnego rozwoju i aktualizowania wewnętrznych potencjałów. W nurcie psychologii poznawczej wartości pełnią funkcje regulacyjne i integracyjne. Posiadają komponent kognitywny. Odzwierciedlają się w działalności człowieka. To odzwierciedlenie polega na werbalizacji i faktycznej realizacji wartości. Wartości realizowane wyrażają cel i filozofię życia człowieka. Jednostka odkrywa je w drodze indywidualnego zaangażowania i dokonywania poszczególnych wyborów.⁵ Zatem świat wartości człowieka tworzy mniej lub bardziej spójny system, czyli hierarchię wartości. Pojawiające się w tym systemie wartości zajmują określone miejsce i łączą się z innymi. W ten sposób tworzą pewne stosunki zależności i wykazują tendencję do trwałości.

Analiza wyników badań

W artykule przedstawiono wyniki badań⁶, w których wzięło udział około 300 nauczycieli z państwowych szkół podstawowych i gimnazjalnych z województwa mazowieckiego. W badaniach wzięły udział dwie grupy respondentów o zróżnicowanym stażu pracy. Jedną grupę stanowili nauczyciele ze stażem nie większym niż 3 lata pracy w zawodzie. Do drugiej grupy zaliczali się nauczyciele z 10-letnim i większym stażem zawodowym.

Celem badań było poznanie systemu wartości nauczycieli i wskazanie ewentualnych różnic i podobieństw w wyznawanych wartościach z uwzględnieniem kryterium stażu pracy w zawodzie. Kryterium to wydaje się interesujące ze względu na fakt, że czas kształtowania się psychicznej i społecznej osobowości, edukacja i studia, praca, życie zawodowe i osobiste respondentów z obydwu grup przebiegało w odmiennych uwarunkowaniach społeczno-historycznych. Ważnym wydarzeniem była zmiana ustroju społeczno-politycznego w Polsce po 1989 r., a następnie reforma systemu oświaty w 1999 r., co miało zna-

⁵ W. Łukaszewski, *Psychologiczne koncepcje człowieka* w: J. Strelau (red.) *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1., *Podstawy psychologii*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 56-78.

⁶ Badania własne autorki przeprowadzone na przełomie 2008 i 2009 r.

czenie dla wizji i celów pracy szkoły.

Doświadczenia życiowe i zawodowe nauczycieli z dłuższym stażem pracy wynikają zarówno z czasów systemu totalitarnego państwa, jak i z pierwszych dekad demokracji. Miało to wpływ na różnicowanie nauczycielskich funkcji i zadań zawodowych. W poprzednim systemie nauczyciel był utożsamiany z osobą reprezentującą władzę, a szkoła była jednym z narzędzi sprawowania władzy państwowej. Dziś nauczyciel to osoba działająca na rzecz rozwoju ucznia i jego indywidualności.

Czas dorastania, studiów i wczesny okres pracy zawodowej, nauczycieli z krótszym stażem pracy przypada na schyłek PRL, początek demokracji, pluralizmu politycznego i ideowego w Polsce oraz gospodarki wolnorynkowej. To czasy bezrobocia, migracji zarobkowej, dużej rywalizacji na rynku pracy i niżu demograficznego, co miało znaczenie dla zatrudnienia w oświacie. Tak, więc każda z badanych grup nauczycieli jest odmiennie historycznie i społecznie uwarunkowana, co może być przyczyną określonych postaw i zróżnicowanego systemu wartości. Należy również zwrócić uwagę na fakt, że nauczyciele pracujący w szkole ponad 10 lat są już zaadoptowani do środowiska pracy, ci z 3-letnim stażem zawodowym, są jeszcze w fazie poszukiwań. Zatem są to dwa pokolenia o odmiennych doświadczeniach życiowych, społecznych i zawodowych, być może o odmiennych wizjach siebie i świata.

W analizie zamieszczonych poniżej wyników badań, termin „wartość” można rozumieć na dwa sposoby. Pierwsze rozumienie skupia się na osobie nauczyciela, a wartości utożsamiają się z postawami, które określają jego stosunek do życia. W drugim znaczeniu, wartości wynikają z właściwości obiektu. Właściwości te wpływają na motywację, wybory i decyzje nauczycieli. Zatem do wartości cenionych przez nauczycieli można zaliczać wszystko to, co stanowi cel wynikający z ich potrzeb, dążeń i oczekiwań. Ze względu na poznawczy i emocjonalny komponent wartości, mogą one stanowić bodziec do określonych działań. Analizując system wartości nauczycieli jedno-

cześniej możemy dowiadywać się jak nauczyciele wartościują otaczającą ich rzeczywistość.

W badaniu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego i posłużono się techniką ankiety. Zastosowanym narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety Wartości cenione w życiu. Respondenci oceniając znaczenie poszczególnych wartości z różnych obszarów życia mieli do dyspozycji czterostopniową skalę, w której: 1 – oznacza zdecydowanie nieważne, 2 – mało ważne, 3 – ważne, 4 – bardzo ważne. Na podstawie analizy materiału empirycznego wyróżniono trzy zasadnicze grupy wartości, odnoszące się do społeczno – zawodowego funkcjonowania respondentów. Są to wartości typu egzystencjalnego, wartości typu zawodowego i wartości typu społecznego. Do wykazania różnic i podobieństw w wyznawanych wartościach i oczekiwaniach nauczycieli użyto testu statystycznego U Manna – Whitney`a.

Wartości typu egzystencjalnego

Z tą sferą życia łączone były wartości odnoszące się do życia osobistego człowieka. Ocenie podlegały takie aspekty jak: życie rodzinne, zdrowie, zainteresowania pozazawodowe i materialne warunki życia. Dane z tego zakresu przedstawia tabela 1. i tabela 1A.

Z analizy materiału empirycznego wynika, że nauczyciele z 3-letnim i ponad 10-letnim stażem pracy różnią się istotnie pod względem doceniania *udanego i szczęśliwego małżeństwa*. Pojawia się tu znacząca statystycznie różnica (0,001). Ten aspekt życia jest zdecydowanie bardziej ważny dla nauczycieli z dłuższym stażem zawodowym. Wydaje się, że jest on dla nich wartością priorytetową. Dla nauczycieli z 3-letnim stażem pracy większą wartością niż życie małżeńskie jest możliwość realizowania zainteresowań i pasji pozazawodowych. Tym wartościom nauczyciele z ponad 10-letnim stażem pracy przypisują najmniejsze znaczenie. Takie oceny jednocześnie potwierdzają ich skoncentrowanie na życiu rodzinnym i sprawach codziennej egzystencji.

Porównywalnie ważne dla wszystkich respondentów są wartości typu materialnego oraz zdrowie. Zarówno jedne jak i drugie wartości należą do kluczowych obszarów funkcjonowania człowieka. Samo zainteresowanie problematyką zdrowia nabiera nowego znaczenia w sytuacji, gdy mamy do czynienia z demograficznym zjawiskiem starzenia się społeczeństwa. W ścieżce rozwoju człowieka dobry stan zdrowia i dbałość o nie warunkują realizację życiowych planów. Z drugiej strony wysokie rangi przypisywane pomyślnemu życiu osobistemu, dobrym warunkom materialnym życia jak i dobremu zdrowiu są odzwierciedleniem podstawowej dla funkcjonowania człowieka potrzeby bezpieczeństwa, opisywanej między innymi w hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa.

Wartości typu zawodowego

We współczesnym świecie coraz większe znaczenie przypisuje się pracy zawodowej. Ceniona jest ona na równi z życiem rodzinnym, walorami materialnymi i atrakcyjnymi relacjami interpersonalnymi. W coraz większym stopniu praca przenika w sferę życia osobistego i niejednokrotnie głęboko ją determinuje. Praca jest źródłem dochodów, prestiżu, kontaktów z ludźmi. Wpływa pozytywnie na samopoczucie i zaspokaja wiele potrzeb społecznych. Niesie też ze sobą pewne zagrożenia dla człowieka, takie jak wypalenie zawodowe, stres, mobbing czy rutynę. Sam fakt wyboru drogi zawodowej powinien być i często jest rezultatem realizacji cenionych przez podmiot wartości. Należy również rozważyć, jakie elementy sytuacji pracy mogą być lub są czynnikami, które człowiek subiektywnie uznaje za wartość. Im większe jest znaczenie pracy w systemie wartości człowieka tym bardziej ceni on różne aspekty z nią związane. Danuta Dobrowolska, prowadząca badania nad znaczeniem pracy dla człowieka, zwraca uwagę na problem internalizacji wartości, czyli ich stosunku do realnego postępowania podmiotu. Na tej podstawie wyodrębniła cztery rodzaje wartości: *aprobowane, uznawane, realizowane i deklaratywne*. Wszystkie te wartości mogą ujawniać się w stosunku człowieka do wykonywanej pracy. War-

tości *deklaratywne* charakteryzuje powierzchowny konformizm jednostki wobec wymagań środowiskowych. Wartości *aprobowane* wskazują na uznawanie danego przedmiotu, obiektu czy idei za coś ważnego. Jednak nie przesądza to realnych postaw człowieka wobec tego przedmiotu. Wartości *uznawane* wyrażają się w rzeczywistych preferencjach jednostki, chociaż nie zawsze muszą one znajdować odzwierciedlenie w jej działaniu. Wartości *realizowane* łączą się z postawą w pełni aktywną, gdzie osiąganie tych wartości dokonuje się w rzeczywistym działaniu. Należy jednak pamiętać, że wyniki tych działań, podobnie jak i przekształcanie się wartości uznawanych w realizowane, zależą nie tylko od dążeń jednostki, ale także od możliwości i uwarunkowań zewnętrznych.⁷

Wyniki analizy wartości typu zawodowego nauczycieli przedstawia tabela 2. i tabela 2A. Wśród badanych wartości przedmiotem zainteresowania były takie aspekty pracy jak: *samorealizacja i sukces zawodowy, atrakcyjność wykonywanej pracy oraz zdobywanie nowej wiedzy związanej z pracą*. Pojawia się pytanie, które z tych aspektów mają dla nauczycieli największe znaczenie i jakie to może powodować konsekwencje pedagogiczne?

Okazuje się, że staż pracy nie jest czynnikiem istotnie różnicującym nauczycieli w nadawaniu znaczeń poszczególnym wymiarom pracy zawodowej. W ocenie nauczycieli z obydwu badanych grup, praca zawodowa zdecydowanie jawi się jako jedna z kluczowych sfer ich życia. Można przypuszczać, że w wielu sytuacjach, możliwości jakie stwarza praca zawodowa stają się bazą do realizacji oczekiwań w wymiarze zawodowym i osobistym.

Najwyżej cioną wartością przez wszystkich respondentów jest *samorealizacja zawodowa* (średnia odpowiedzi nauczycieli 3-letnim stażem pracy wynosi 3,51 i 3,45 nauczycieli z ponad 10-letnim stażem zawodowym). Zbieżne wyniki odpowiedzi mogą wskazywać na fakt, że nauczyciele będą działać zgodnie z zasadą dającą możliwość speł-

⁷ D. Dobrowolska, *Wartość pracy dla jednostki w środowisku przemysłowym*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1984, s. 29.

nienia się w pracy pedagogicznej i prawdopodobnie większość aspiracji społeczno – zawodowych realizują dzięki niej. Podkreślając związek pracy z zaspokojeniem różnych potrzeb podmiotu, warto zauważyć, że dzięki wykonywaniu pracy, w której realizowane są aspiracje i oczekiwania człowieka, możemy mówić o kształtowaniu się u pracownika motywacji osiągnięć i dążenia do pewnego standardu doskonałości.

Jako drugi, w hierarchii wartości nauczycieli, pojawia się *sukces zawodowy*. Współwystępuje on z samorealizacją zawodową i jest równie wyraźnie podkreślany przez respondentów. Zatem możemy przyjąć, że badanych nauczycieli cechuje pragnienie wykazania się w pracy i odnoszenia sukcesów. Być może sukces zawodowy jest nie tylko potwierdzeniem ich kompetencji, ale także daje poczucie bezpieczeństwa i utwierdza w przekonaniu słuszności podejmowanych działań pedagogicznych.

Nie bez znaczenia pozostaje dla respondentów fakt uznawania swojej pracy za *atrakcyjną i ciekawą*. Te walory pracy D. Dobrowolska łączy z ważnością pracy. Dodaje, że wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia i pozycji zawodowej pracowników, wzrasta ich uznanie dla swojej pracy, jej samodzielności i szans rozwojowych jakie stwarza, czyli tego wszystkiego co zalicza się do wewnętrznych czynników motywacyjnych (wartości i nagród).⁸ Zatem praca ma większe znaczenie dla przedstawicieli zawodów wymagających wysokich kwalifikacji. Niewątpliwie do tej grupy zawodów zalicza się zawód nauczyciela. Ludzie wykonujący prace proste i monotonne nadają mniejsze znaczenie aktywności zawodowej i często szukają zaspokojenia swoich potrzeb w innych sferach życia. Przekonania i doświadczenia jakie nauczyciele mają w związku ze swoją pracą będą zapewne wpływać na ich motywację i zaangażowanie w kontakcie z uczniami. Najmniej istotną wartością dla badanych nauczycieli jest *aktywność związana ze zdobywaniem nowej wiedzy pedagogicznej*. Stosunek nauczycieli do wiedzy ujawnia ich podejście do własnej roli zawodowej i do ucznia. W nim

⁸ Tamże, s. 242.

przejawia się motywacja oraz skuteczność podejmowanych działań wychowawczych. Wydaje się, że to właśnie aktualizowanie wiedzy pedagogicznej jest warunkiem koniecznym i podstawowym do realizowania i osiągania wyżej wymienionych wartości. W tym miejscu możemy zauważyć odwróconą hierarchię wartości respondentów. W kontekście definicji zaproponowanej przez D. Dobrowolską można przyjmować, że praca zawodowa dla badanych nauczycieli może mieć charakter wartości uznawanej i raczej być słowną deklaracją ich dążeń, co nie zawsze musi znajdować odzwierciedlenie w działaniu. Być może z tak skonstruowanej hierarchii, będą wpływać oczekiwania sukcesu, uznania i dowartościowania nauczycieli bez większego, twórczego wysiłku i zaangażowania pedagogicznego w pracę z uczniem ze strony samych respondentów. Postawa ta może być jednym z elementów wskazujących na anomijną tożsamość nauczycieli i swoiste pojmowanie roli zawodowej. W anomijnym stadium rozwoju nauczyciele powielają działania, które nie powodują trudności wykonawczych, nie wymagają modyfikacji i osobistego wysiłku. Jak pisze Henryka Kwiatkowska, zwykle pedagogiczne działanie nauczyciela o tożsamości anomijnej jest kontynuacją socjalizacji pierwotnej, zorientowanej na adaptację do dobrze znanego i uporządkowanego świata.⁹ Szczególne wartościowanie, a raczej niedowartościowanie aktywności intelektualnej w aspekcie zdobywania nowej wiedzy pedagogicznej może wskazywać na realne potrzeby i braki w postawie aksjologicznej respondentów. Preferowane wartości będą bezpośrednio wpływać na proces edukacji. Nie sposób bowiem mówić o nauczaniu i wychowaniu bez odwołania się do wartości, które nauczyciel uznaje i bezpośrednio realizuje w kontakcie z uczniem.

Wartości typu społecznego

Wśród obowiązków zawodowych nauczycieli znajduje się aktywna praca wychowawcza. Polega ona na takim oddziaływaniu, aby

⁹ H. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 153.

wychowanek stał się wartościowym uczestnikiem życia społecznego. Idee wychowania dla społeczeństwa odnajdujemy między innymi w myśli humanistycznej. Zwłaszcza pedagogika kultury próbuje łączyć to, co indywidualne z tym, co jest społecznie wymagane i warunkowane kulturą. Wartości życia społecznego znajdują swój opis w socjologii i akcentują to, co jest związane z funkcjonowaniem grup społecznych.

W obszarze badań wartości typu społecznego znalazły się takie zagadnienia jak: *praca społeczna w środowisku lokalnym, aktywne uczestnictwo w życiu politycznym kraju, wzbogacanie osobowości poprzez udział w życiu kulturalnym i artystycznym, społeczny przekaz wartości (takich jak odpowiedzialność, humanizm, tolerancja, odwaga czy wielkoduszność)*. W ocenie tych wartości pojawiają się istotne różnice wśród nauczycieli z krótszym i dłuższym stażem pracy. Wyniki badań w tym zakresie przedstawia tabela 3. i tabela 3A.

Nauczyciele z ponad 10-letnim doświadczeniem zawodowym najbardziej spośród innych wymiarów pracy pedagogicznej cenią jej *społeczny charakter i możliwość działania na rzecz innych, zaangażowanie w sprawy środowiska lokalnego*. Dla nauczycieli z 3-letnim stażem zawodowym jest to najmniej znaczący aspekt pracy zawodowej. Bardziej cenią wartości związane z udziałem *w życiu kulturalnym i artystycznym, z rozwojem swojej osobowości poprzez uczestnictwo w świecie wartości moralnych*. Dla nauczycieli z obydwu badanych grup najmniej znaczące są obszary życia społecznego związane z *polityką*.

Wysokie wartościowanie społecznego charakteru pracy pedagogicznej przez nauczycieli z dłuższym stażem zawodowym może wynikać z bardziej dojrzałych postaw zawodowych i dostrzegania wielu wymiarów swojej profesji. Jak mówi Jan Kuczyński nauczyciel poprzez pracę społeczną lub jej zaniechanie ponosi odpowiedzialność.¹⁰ Stosunkowo niskie zainteresowanie sprawami społecznymi u młodych nauczycieli można łączyć z jednej strony z terenem badań – duże

¹⁰ J. Kuczyński, *Homo creator. Wstęp do dialektyki człowieka*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979, s. 399.

aglomeracje miejskie, w których zainteresowanie społecznością lokalną rozbija się o wszechogarniającą anonimowość, z drugiej strony – ze słabo rozwiniętą dojrzałością zawodową. Wiąże się to prawdopodobnie z niesprecyzowanymi jeszcze oczekiwaniami, co do wykonywania tego zawodu, a więc z nierozstrzygniętym dylematem: czy rzeczywiście chcę być nauczycielem?

Niskie wartościowanie społecznego wymiaru pracy pedagogicznej przez nauczycieli z krótszym stażem zawodowym niesie ze sobą pewne zagrożenie, mianowicie zawęży społeczną przestrzeń pracy pedagogicznej. Dla ponad połowy respondentów z 3-letnim stażem pracy (44% odpowiedzi w kategorii mało ważne i 10% odpowiedzi w kategorii zdecydowanie nie ważne) obszar edukacyjnych działań zamyka się w murach własnej szkoły, a może nawet własnej klasy.

Ograniczenia w sytuowaniu procesów dydaktycznych na tle tych przestrzeni pozbawiają edukację szerszego kontekstu społeczno-kulturowego. Zawężają społeczny kontekst wychowania. Tymczasem – jak mówi Bogdan Nawroczyński – wychowanie człowieka odbywa się w społeczeństwie, a społeczeństwo jest kształtowane przez człowieka. Dlatego w procesie wychowania powinno dojść do pogodzenia wymagań pedagogiki indywidualnej i społecznej, ponieważ w przyszłości wychowanek będzie działać wśród czynników i uwarunkowań społecznych. Celem tak rozumianej pracy pedagogicznej jest samodzielny i twórczy człowiek jako podmiot społeczeństwa. Aby osiągać ten cel należy kształtować w wychowanku osobowość. Dla nauczycieli z 3-letnim stażem zawodowym wartością o największym znaczeniu (2,94) jest *udział w życiu kulturalnym i artystycznym*. Są to wartości odnoszące się do postaw nauczycieli i wyrażają się w możliwości doskonalenia swojej osobowości. Łączą się z konceptualnym wymiarem pracy pedagogicznej, czyli wyposażeniem w wiedzę, umiejętności, wartości, z przygotowaniem do pełnienia roli zawodowej. Zdecydowana większość nauczycieli z 3-letnim stażem pracy (61% odpowiedzi w kategorii ważne, 18% w kategorii bardzo ważne) traktuje te wartości, jako istotne w swoim życiu. Wśród nauczycieli z dłuższym stażem

pracy 33% badanych nie przypisuje im szczególnego znaczenia. Choć to poprzez dobra kulturalne, jakie nauczyciel sobie przyswaja i przekazuje uczniowi tworzy się indywidualność wychowanka. Współcześnie humaniści dostrzegają istotne braki w kształceniu człowieka. Stwierdzając osiągnięcia w zakresie przyrostu wiadomości i umiejętności typu zawodowego, dostrzegają jednocześnie zaniedbanie kulturalnych aspektów kształcenia, życia duchowego, uczuć, wyobraźni i stosunku do wartości. Według Ireny Wojnar czynnikiem mającym znaczenie dla autokreacji człowieka jest sztuka. Sztuka intensyfikuje przeżycia. Można tutaj wskazać na podwójny charakter sztuki: jest ona środkiem wychowania człowieka i sposobem odkrywania jego osobowości.¹¹ Deklarowane przez respondentów chęci rozwoju poprzez uczestnictwo w kulturze i świecie wartości, można rozumieć, jako dążenie do bycia coraz bardziej wartościowym człowiekiem, a przez to stawania się coraz lepszym nauczycielem. Działanie nauczycieli przeważnie ma charakter symboliczny z nadrzędnym celem komunikowania się i tworzenia znaczeń. Osobiste doświadczenia estetyczne nauczycieli wzbogacone o wymiary moralne i intelektualne, mogą stać się dodatkowym i ważnym źródłem wiedzy o relacjach międzyludzkich. Staje się ona wiedzą wynikającą z osobistych przeżyć nauczycieli, wzmocnionych doświadczeniem kultury i wartości.

Margaret Mead – antropolog kultury – zaznacza, że kluczem do wzajemnego porozumienia się ludzi są wartości uniwersalne, sztuka i kultura. Zdaniem autorki rozwój społeczeństwa będzie zależeć od tego, czy uda się nawiązać dialog z młodym pokoleniem i czy pokolenie to, mając możliwość działania według własnej woli, będzie potrafiło współpracować ze starszymi. Zaznacza, że dialog i komunikowanie się jest możliwe dzięki intelektualnemu i emocjonalnemu rozumieniu innych.¹²

¹¹ I. Wojnar, *Rola i znaczenie sztuki* w: P. Legrand, *Obszary permanentnej samoedukacji*, tłum. I. Wojnar i J. Kubina, Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, Warszawa 1995, s. 129.

¹² M. Mead, *Kultura i tożsamość: Studium dystansu międzypokoleniowego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 135.

W sytuacji dialogu, przed nauczycielem pojawia się jeszcze jedno wyzwanie – wewnętrznej gotowości do uczestnictwa w świecie wartości moralnych. Czy nauczyciele mają świadomą potrzebę rozwoju w tym kierunku? Z relacji respondentów wynika, że tak. Więcej pozytywnych ocen prezentują tu nauczyciele z krótszym stażem pracy (14% nauczycieli twierdzi, że jest to dla nich bardzo ważna wartość, a 53% ocenia ją w kategorii „ważne”, wśród nauczycieli z dłuższym stażem zawodowym odpowiedzi w kategorii ważne udzieliło 44% respondentów, a w kategorii bardzo ważne 8%). Należy dodać, że nadrzędnym celem pracy pedagogicznej jest przekazywanie wiedzy, wyposażanie w umiejętności oraz rozwój moralny ucznia. Mogą tego dokonać jedynie nauczyciele wolni od wszelkich uprzedzeń i ograniczeń mentalnych, czyli niezależni intelektualnie i moralnie. Postawa niezależności moralnej wyraża się w odwadze ukazywania prawdy, wielości znaczeń, kształtowaniu tolerancji, rozumienia tych, którzy różnią się od nas.

Najmniej cenioną wartością przez wszystkich respondentów (średnia ocen dla nauczycieli z 3-letnim stażem pracy 2,18 – dla nauczycieli z ponad 10-letnim okresem pracy 2,25) jest „uczestnictwo w życiu politycznym kraju”. Oceny nauczycieli mogą wyrażać bierny stosunek wobec współczesnego świata, zwłaszcza wobec idei demokracji i brak inicjatywy w podejmowaniu działań w życiu zbiorowym. Szkole, obok funkcji dydaktycznych, przypisuje się znaczącą rolę w przygotowaniu uczniów do życia społeczno-politycznego. W tej sytuacji proces stawiania się uczniów odpowiedzialnymi obywatelami, przy udziale nauczycieli mało zainteresowanych tą problematyką, jest zagrożony lub skazany na niepowodzenie. W sumie 68% nauczycieli z dłuższym stażem zawodowym i 75% nauczycieli z krótszym stażem pracy ocenia, że nie są to dla nich szczególnie znaczące obszary życia. Taka postawa może być równoznaczna z uproszczonym podejściem samych nauczycieli do edukacji społeczno-politycznej uczniów. Pojawia się tu ważne zadanie dla szkoły, jako środowiska pracy. Może ona zachęcać swoich nauczycieli do rozwijania świadomości politycznej np. przez

angażowanie ich w dyskusje nad społecznie ważnymi problemami w wymiarze lokalnym, jak i globalnym, w sprawy lokalnej społeczności, życie „małej ojczyzny”, czy zainteresowanie większymi strukturami.

Warto zastanowić się nad przyczynami nauczycielskiego podejścia do kwestii społeczno-politycznej. Wydaje się, że bierna postawa respondentów może wynikać z dwóch przyczyn. Nauczyciele z dłuższym stażem zawodowym mają bogate doświadczenia z okresu totalitarnego ustroju sprawowania władzy. Ustrój ten nie dawał możliwości demokratycznego uczestnictwa w życiu państwa. Mimo zmian, jakie zaszły w Polsce na przełomie lat 80. i 90. i nowych możliwości, jakie wówczas pojawiły się część respondentów pozostaje bierna wobec zmiennej rzeczywistości.

Nauczyciele z krótszym stażem pracy nie doświadczali tak intensywnie tych zmian. Wchodząc w dorosłe życie niejako w sposób naturalny korzystali z dobrodziejstw demokracji. Nie są to dla nich wartości, o które musieli walczyć. Być może, dlatego udział w życiu politycznym nie jest dla nich szczególnie cenną wartością. Ponadto, w czasach pluralizmu mogą znajdować dla siebie alternatywne, konkurujące z polityką i sprawami społecznymi obszary zainteresowań. Ich postawa może także wynikać z orientacji prezentystycznej, czyli nastawienia na maksymalizowanie korzyści i minimalizowanie własnego wysiłku. Wówczas człowiekowi nie towarzyszy refleksja nad przyszłością. Jak zauważa H. Kwiatkowska osoby o tej orientacji nie mają większej potrzeby wpływania na bieg zdarzeń. Ich zdaniem zmiany powinny się dokonywać, lecz nie są one obiektami ich zainteresowań. Wręcz przeciwnie, dystansują się od dziejących się zmian.¹³

¹³ H. Kwiatkowska, *Tożsamość ...*, dz. cyt., s. 225.

Tabela 1. Wartości typu egzystencjalnego – wynik testu statystycznego

Wartość	Średnie dla dla poszczególnych warto- ści		Wynik testu istotności różnic	Poziom istotności różnic
	nauczycieli ze stażem do 3 lat pracy	nauczycieli z ponad 10- letnim sta- żem pracy		
Udane i szczęśliwe małżeństwo	3,43	3,66	-3,20	0,001
Zainteresowania i pasje poza zawo- dowe	2,65	2,81	-1,57	0,116
Systematyczny wypoczynek i dba- nie o zdrowie	2,44	3,53	-1,19	0,232
Zapewnienie sobie i rodzinie dobrych warunków mate- rialnych	3,25	3,35	-1,56	0,117

W celu przeprowadzenia analiz statystycznych użyto testu U Manna – Whitney`a $Z = -3,20$; $p < 0,001$

Tabela 1A. Wartości typu egzystencjalnego – rozkład procentowy

War- tość	Dane w %							
	staż do 3 lat pracy				staż pracy 10 lat więcej			
	Zdecyd. nieważne	Mало ważne	Waż- ne	Bar- dzo ważne	Zdecyd. nieważne	Mало ważne	Waż- ne	Bar- dzo ważne
	1	2	3	4	1	2	3	4
Udane i szczę- śliwe małżeń- stwo	0	7%	43%	50%	0	3%	28%	69%

Zainteresowania i pasje pozazawodowe	7%	37%	40%	16%	2%	30%	52%	15%
Systematyczny wypoczynek i dbanie o zdrowie	0	2%	52%	46%	0	2%	44%	54%
Zapewnienie sobie i rodzinie dobrych warunków materialnych	0	9%	58%	33%	0	9%	46%	45%

Tabela 2. Wartości typu zawodowego – wynik testu statystycznego

Wartość	Średnie dla dla poszczególnych wartości		Wynik testu istotności różnic	Poziom istotności różnic
	nauczycieli ze stażem do 3 lat pracy	nauczycieli z ponad 10- letnim stażem pracy		
Samorealizacja w pracy	3,51	3,45	-0,84	-0,401
Odnoszenie sukcesów zawodowych	3,28	3,31	-0,36	-0,715
Zdobywanie nowej wiedzy związanej z pracą	3,16	3,18	-0,18	-0,851
Wykonywanie pracy ciekawej	3,22	3,26	-0,38	-0,702

Użyto testu U Manna – Whitney

Tabela 2A. Wartości typu zawodowego – rozkład procentowy

Wartość	Dane w %							
	staż do 3 lat pracy				staż pracy 10 lat więcej			
	Zde- cyd. nie- ważne	Ma- ło waż- ne	Waż- ne	Bar- dzo waż- ne	Zde- cyd. nie- ważne	Ma- ło waż- ne	Waż- ne	Bar- dzo waż- ne
	1	2	3	4	1	2	3	4
Samoreali- zacja w pracy	0	2%	46%	52%	0	3%	49%	48%
Odnosze- nie sukce- sów zawo- dowych	0	4%	64%	32%	0	4%	61%	35%
Zdobywa- nie nowej wiedzy związanej z pracą	0	10%	64%	26%	0	9%	65%	26%
Wykony- wanie pracy ciekawej	0	12%	54%	34%	0	5%	65%	30%

Tabela 3. Wartości typu społecznego – wynik testu statystycznego

Wartość	Średnie dla dla poszczególnych wartości		Wynik testu istotności różnic	Poziom istotności różnic
	nauczycieli ze stażem do 3 lat pracy	nauczycieli z ponad 10- letnim stażem pracy		
Praca społeczna w lokalnym środowisku	2,45	2,83	-4,10	0,001

Wartość	Średnie dla dla poszczególnych wartości		Wynik testu istotności różnic	Poziom istotności różnic
	nauczycieli ze stażem do 3 lat pracy	nauczycieli z ponad 10- letnim stażem pracy		
(działania na rzecz innych)				
Aktywne uczestnictwo w życiu politycznym kraj	2,18	2,25	-1,38	0,174
Wzbogacenie osobo- wości poprzez udział w życiu kulturalnym i artystycznym	2,94	2,75	-2,64	0,008
Rozwój własnej oso- bowości poprzez udział w świecie wartości moralnych	2,80	2,58	-2,65	0,008
Spółeczny przekaz wartości (takich jak np. odpowiedzialność, humanizm, tolerancja, odwaga, wielkodusz- ność)	2,54	2,34	-1,92	0,054

Użyto testu U Manna – Whitney`a $Z = -4,10$; $p < 0,001$, $Z = -2,64$; $p < 0,01$, $Z = -2,65$; $p < 0,01$, $Z = -1,92$; $p < 0,054$ (wynik istotny na poziomie tendencji statystycznej)

Tabela 3A. Wartości typu społecznego – rozkład procentowy

Wartość	Dane w %							
	staż do 3 lat pracy				staż pracy 10 lat więcej			
	Zdecyd. nie- ważne	Ma- ło waż- ne	Waż- ne	Bar- dzo waż- ne	Zdecyd. nie- ważne	Ma- ło waż- ne	Waż- ne	Bar- dzo waż- ne
	1	2	3	4	1	2	3	4
Praca społecz-	10%	44%	37%	9%	0	28%	60%	12%

na w środowisku lokalnym (działanie na rzecz innych)								
Aktywne uczestnictwo w życiu politycznym kraju	13%	62%	20%	5%	8%	60%	32%	0
Wzbogacenie osobowości poprzez udział w życiu kulturalnym i artystycznym	2%	19%	61%	18%	0	33%	59%	8%
Rozwój własnej osobowości poprzez przekaz wartości moralnych	1%	32%	53%	14%	1%	48%	44%	8%
Spółeczny przekaz wartości (takich jak np. odpowiedzialność, humanizm, tolerancja, odwaga, wielkoduszność)	5%	48%	35%	12%	8%	53%	35%	4%

Podsumowanie

Analizując hierarchię wartości nauczycieli możemy zauważyć pewne przemiany i nowe tendencje w wizji pracy pedagogicznej. Staż pracy zawodowej okazuje się być czynnikiem istotnie różnicującym systemy wartości respondentów w niektórych obszarach pracy pedagogicznej. To, czym istotnie nauczyciele różnią się między sobą, to obszar wartości społecznych. Dla nauczycieli z ponad 10-letnim stażem zawodowym szczególne znaczenie ma społeczny wymiar pracy pedagogicznej, możliwość działania na rzecz innych. W tych wartościach możemy odnaleźć wpływ minionego czasu, kiedy w etos zawo-

du nauczyciela głęboko było wpisane zadanie budowania kolektywu w środowisku pracy i działalności społecznej. W systemie wartości nauczycieli z 3-letnim stażem zawodowym ten aspekt pracy pedagogicznej jest jedną z najmniej znaczących wartości. Stąd wniosek, że zmiany społeczno-polityczne, jakie dokonały się w ostatnich dekadach spowodowały nie tylko pozytywne, ale także i niepokojące przeobrażenia w wizji zawodu nauczyciela. Wśród młodszych pokoleń nauczycieli zmniejsza się znaczenie funkcji zawodowych w obszarze społeczno-wychowawczym. Chociaż obraz tak licznej grupy zawodowej jest zapewne bardzo zróżnicowany.

Priorytetowym dla nauczycieli z 3-letnim stażem pracy jest obszar wartości kulturalnych, artystycznych i moralnych. Znaczenie tych wartości akcentuje się w personalistycznej koncepcji edukacyjnej. Zgodnie z tą wizją od nauczyciela oczekuje się nie tylko wiedzy ogólnej i specjalistycznej, ale także bogatej osobowości uzewnętrzniającej się w postawie pedagogicznej. W tym miejscu postawę „młodszych” nauczycieli cechuje pewna sprzeczność. Chcą brać udział w społecznym przekazie wartości, ale jednocześnie pomijają społeczno-wychowawczą funkcję swojej pracy. Należy pamiętać, że nauczyciel poprzez swój system wartości i postawy moralne kształtuje osobowość wychowanka, która jest pewną ciągłością. Nie można w dowolnie wybranym momencie biografii ucznia radykalnie jej zmieniać czy budować od początku.

Najmniejsze znaczenie respondenci przypisują sprawom politycznym kraju. Nauczyciele są raczej niechętni działaniom wynikającym z demokratycznych uwarunkowań życia społecznego. Jak pisze Tadeusz Lewowicki, współcześnie oczekuje się, że nauczyciele będą więcej uwagi poświęcać procesom społecznym i przeobrażeniom filozofii edukacyjnej. Refleksja o tych zagadnieniach ma stać się inspiracją do zmiany w ich działaniu praktycznym.¹⁴ Tym czasem istnieje obawa, że niechęć nauczycieli wobec spraw społeczno-obywatelskich może

¹⁴ T. Lewowicki, *Problemy kształcenia i pracy nauczycieli*, Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa – Radom 2007, s. 62.

znajdować odzwierciedlenie w budowaniu demokratycznego ładu w szkole i w kształtowaniu obywatelskich postaw uczniów.

Podobieństwa w hierarchii wartości nauczycieli ujawniają się w obszarze spraw życia codziennego, związanych ze zdrowiem, rodziną i sprawami materialnymi. Stanowią one jedne z najważniejszych odniesień w ich życiu. Na równi z nimi lokują się wartości rozwojowe w obszarze pracy zawodowej. Do najwyżej cenionych wartości zalicza się samorealizacja, sukces zawodowy, wykonywanie ciekawej pracy. Najmniej znaczącą wartością jest zdobywanie nowej wiedzy pedagogicznej. Zarówno samorealizacja w pracy, jak i sukces, czy atrakcyjność zadań zawodowych warunkowane są aktualizowaniem wiedzy. Stosunek nauczycieli do tych wartości można interpretować jako zawężone rozumienie pojęć. To rozumienie raczej wskazuje na stagnację i własną wygodę niż przekraczanie tego, co znane i orientowanie się na poszukiwanie nowych rozwiązań pedagogicznych.

Taki stan rzeczy jest wyzwaniem dla szkolnego środowiska pracy. Szkoła może tu pełnić funkcję korygującą i wychowującą nie tylko w stosunku do uczniów, ale także i do nauczycieli. Środowisko pracy, poprzez odpowiednie działania, może stymulować potrzeby i oczekiwania nauczycieli tak, aby były one zbieżne z potrzebami i jakością pracy pedagogicznej. Te działania byłyby wskazane nie tylko w odniesieniu do wiedzy, ale także w kształtowaniu postaw nauczycieli wobec społecznej roli wychowania i możliwości, jakie stwarza społeczny ład demokratyczny.

To, co nauczyciele uważają za ważne i atrakcyjne będą mniej lub bardziej świadomie przekazywać swoim uczniom. Będą chcieli realizować określone wartości, a inne w sposób naturalny będą pomijać. Właśnie to, co subiektywnie uznają za ważne i atrakcyjne może kształtować ich postawy pedagogiczne, a preferowane wartości będą znajdować odzwierciedlenie w kontakcie z uczniem, w sposobach kształtowania jego świadomości i wrażliwości.

Literatura:

- Dobrowolska D., Wartość pracy dla jednostki w środowisku przemysłowym. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1984, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo PAN.
- Kuczyński J., *Homo creator. Wstęp do dialektyki człowieka*. Warszawa 1979, Książka i Wiedza.
- Kwiatkowska H., *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*. Gdańsk 2005 Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Lewowicki T., *Problemy kształcenia i pracy nauczycieli*. Warszawa – Radom 2007, Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy.
- Łukaszewski W., *Psychologiczne koncepcje człowieka*. W: Strelau J. (red.) *Psychologia. Podręcznik akademicki*. Tom 1. *Podstawy Psychologii*. Gdańsk 2003, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Mead M., *Kultura i tożsamość: Studium dystansu międzypokoleniowego*. Warszawa 1978, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Misztal M., *Problematyka wartości w socjologii*. Warszawa 1980, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nawroczynski B., *Uczeń i klasa. Zagadnienia pedagogiczne związane z nauczaniem i organizowaniem klasy szkolnej*. Jerozolima 1946.
- Oleś P., *Wartościowanie a osobowość*. Lublin 1989, Redakcja Wydawnictw KUL.
- Szczepańska A., *Fenomenologiczna teoria wartości – M. Scheller, R. Ingarden, N. Hartman*, W: Dybła P., Kaczorowski P. (red. nauk.) *Fenomenologia i hermeneutyka*. Warszawa 1991, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa 1972, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Świda H., *Pojęcie wartości i jej znaczenie dla funkcjonowania osobowości*. W: Świda H. (red.) *Młodość a wartości*. Warszawa 1979, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Wojnar I., *Rola i znaczenie sztuki*. W: Lengrand P., *Obszary permanentnej samoedukacji*. W tłumaczeniu Wojnar I i Kubina J. Warszawa 1995, Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej.
-

Teachers' values and their sense in pedagogic work

This article presents the results of a research conducted in a group of 300 teachers from Polish public schools. The aim of the research was to learn what are the values, which teachers respect and how these values change according to the work experience of teachers. These values are described in the article and compared to their sense in practice of school work.